

Demografische veranderingen en arbeidsmigratie: de implicaties van een veranderende leefomgeving op de plattelandsgemeenschap

Onderzoek naar de houding van lokale inwoners van Halderberge ten aanzien van demografische veranderingen en arbeidsmigratie en hun implicaties voor de plattelandsgemeenschap

Nederlandse samenvatting

Karin van den Heuvel
Master Human Geography
Radboud Universiteit Nijmegen
Oktober 2020

Inhoudsopgave

INHOUDSOPGAVE	2
1. INTRODUCTIE	3
2. THEORETISCH KADER	4
3. ONDERZOEKSMETHODE	5
4. ONDERZOEKSANALYSE	7
5. CONCLUSIE & AANBEVELINGEN	10

1. Introductie

Naar verwachting zal na het jaar 2040 de bevolking van de provincie Noord-Brabant krimpen, als gevolg van vergrijzing en een onevenwichtig geboorte- en sterftcijfer. Deze daling zal niet gelijkmatig verdeeld zijn over de provincie, maar zal zich kenmerken door regionale verschillen. Verwacht wordt dat de bevolking in de landelijke gebieden eerder zal krimpen dan de stedelijke gebieden. In deze landelijke gebieden zal dit mogelijk leiden tot grote sociale en economische gevolgen. De economische gevolgen hebben betrekking tot een krappe arbeidsmarkt, terwijl de sociale gevolgen gerelateerd zijn aan een mogelijke vermindering van de kwaliteit van de leefomgeving, door onder andere de afname van (sociale) voorzieningen en leegstand. De zoektocht naar passende antwoorden om deze toekomstige gevolgen van bevolkingskrimp te minimaliseren, heeft de aandacht gevestigd op internationale arbeidsmigratie. Voordat echter onderzocht kan worden of arbeidsmigratie een mogelijke oplossing kan bieden op de lange termijn, is allereerst meer onderzoek nodig naar de houding van de lokale inwoners van deze landelijke gebieden, ten opzichte van de bovengenoemde demografische veranderingen en arbeidsmigratie. Beide concepten hebben namelijk een grote impact op de samenstelling van de bevolking van deze plattelandsgemeentes, zowel demografisch als etnisch, waardoor de leefomgeving een constant proces van verandering doormaakt.

In dit onderzoek wil ik dit proces van de constant veranderende leefomgeving, ontstaan door demografische veranderingen en arbeidsmigratie, onderzoeken. Daarnaast wil ik ontdekken hoe deze concepten samenkomen op lokaal niveau. Aangezien de provincie Noord-Brabant mij voor dit onderzoek een stageplaats heeft aangeboden, ligt de focus van dit onderzoek bij een casus binnen de provincie, namelijk Halderberge. Halderberge is een plattelandsgemeente, waar zoals eerder genoemd de effecten van bevolkingskrimp mogelijk harder en eerder zullen worden gevoeld dan in de stedelijke gebieden. Kijkend naar het tweede concept arbeidsmigratie, zullen ook in landelijke gebieden zoals Halderberge de effecten van migratie anders gevoeld worden dan in de steden. Plattelandsgemeenschappen hebben namelijk doorgaans een meer homogene bevolkingssamenstelling, waar diversiteit enkel aanvaardbaar is zolang het de sociale harmonie niet schaadt.

Relevantie van het onderzoek

Dit onderzoek is maatschappelijk relevant omdat de resultaten door beleidsmakers gebruikt kunnen worden bij het evalueren en eventueel verbeteren van het beleid ten opzichte van arbeidsmigratie, om daarmee een succesvolle inzet van arbeidsmigranten op de lange termijn te bewerkstelligen. Daarnaast kunnen de resultaten ook gebruikt worden bij het verkennen van de mogelijkheden voor het minimaliseren van de gevolgen van toekomstige bevolkingskrimp.

Dit onderzoek is wetenschappelijk relevant omdat het zich richt op de perspectieven van een grote groep inwoners, en niet slechts op enkele inwoners met een vooraanstaande positie. Ook richt dit onderzoek zich op arbeidsmigratie in landelijke gebieden. Deze focus op het platteland wordt in de wetenschappelijke literatuur vaak overschaduwd door onderzoeken naar migratie in steden.

2. Theoretisch kader

In dit hoofdstuk worden de drie algemene theorieën die zijn gebruikt in het onderzoek kort toegelicht: de theorie van de veranderende leefomgeving (space in transition), de demografische transitietheorie en de migratietheorie. Deze theorieën vormden de basis voor het verdere onderzoek en het beantwoorden van de centrale onderzoeksvraag: 'Wat kenmerkt de veranderende leefomgeving (transition space) van Halderberge, welke ontstaat door demografische veranderingen en arbeidsmigratie, en wat is de houding van de lokale inwoners ten opzichte van deze twee concepten en hun implicaties voor de gemeenschap?'.

De theorie van de veranderende leefomgeving (transition space) gaat over het constante proces van een veranderende leefomgeving, aangedreven door veranderingen in de samenstelling van de bevolking, waardoor de maatschappelijke orde en daarmee de leefomgeving zichzelf constant vernieuwd. Het beschrijft hoe de reproductie van de leefomgeving wordt beïnvloed, door bijvoorbeeld de komst van nieuwe niet-homogene groepen, waarbij er een 'nieuwe' leefomgeving ontstaat. Deze 'nieuwe' leefomgeving kan een inclusieve leefomgeving zijn, waar nieuwkomers worden opgenomen in de gemeenschap. Andersom kan de 'nieuwe' leefomgeving ook een exclusieve zijn, waarin nieuwkomers (met een andere afkomst) gezien worden als buitenstaanders.

Dit leidt ons tot de demografische transitietheorie, welke stelt dat postmoderne samenlevingen overgaan van een samenleving met hoge geboorte- en sterftcijfers, naar een situatie met lage geboorte- en sterftcijfers, resulterend in een bevolkingskrimp in combinatie met vergrijzing. Deze overgang zal nieuwe economische en sociale uitdagingen met zich meebrengen, wat ons naar de laatste theorie leidt.

Volgens de migratietheorie, maar ook de hiervoor genoemde theorie, kunnen migranten waardevol zijn voor de groei van de bevolking en de lokale economie. Vooral in landelijke gemeentes die ernaar streven een adequate bevolking te behouden.

In het volgende hoofdstuk wordt besproken welke onderzoekstechnieken zijn gebruikt om de hoofdvraag te beantwoorden.

3. Onderzoeksmethode

In dit hoofdstuk worden de onderzoekstechnieken die gebruikt zijn bij het beantwoorden van de hoofdvraag kort toegelicht. In de eerste paragraaf wordt de onderzoeksbenadering besproken, in de tweede paragraaf de onderzoeksstrategie en de selectie van de case, en in de derde paragraaf worden de onderzoeksmethoden toegelicht.

3.1 Kwantitatief & kwalitatief onderzoek

In dit onderzoek is gekozen voor een mix van kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksmethoden. Deze afweging komt voort uit de doelen die voorafgaand aan het onderzoek zijn gesteld. Het doel van dit onderzoek is het ontdekken van de perspectieven van een groot aantal inwoners van Halderberge op arbeidsmigratie. Tegelijkertijd is uitgebreide en diepgaande informatie over houdingen en percepties van deze groep van groot belang voor de provincie Noord-Brabant. Dit vraagt om een aanpak die gebruik maakt van zowel kwantitatieve als kwalitatieve onderzoeksmethoden.

Kwantitatief onderzoek biedt de mogelijkheid om een breed publiek te bereiken en biedt deelnemers ook de mogelijkheid anoniem te blijven. Daarnaast biedt het ook de mogelijkheid om potentiële deelnemers online aan te schrijven. Hierdoor is er geen direct persoonlijk contact nodig, wat gezien de maatregelen rondom het bestrijden van covid-19-pandemie ook niet mogelijk was. Het gebruik van kwalitatieve onderzoeksmethoden daarentegen, geeft uitgebreide inzichten in de sociale relaties en ervaringen van de lokale inwoners. Daarnaast kan de kwalitatieve data gebruikt worden bij het interpreteren van de kwantitatieve data.

3.2 Case study

Verder is er in dit onderzoek gekozen voor een enkele case study. De keuze werd sterk beïnvloed door de omstandigheden waaronder dit onderzoek werd uitgevoerd, namelijk de covid-19 pandemie. Door de concentratie op slechts één case, zijn de resultaten en conclusies van dit onderzoek niet generaliseerbaar. Wel kan dit onderzoek elementen bevatten die ook op andere plattelandsgemeenschappen van toepassing zijn. Om dit te verifiëren raad ik daarom ook aan om dit onderzoek nogmaals uit te voeren, maar dan op een andere locatie, bijvoorbeeld een gemeente in Noordoost-Brabant.

Zoals in de introductie benoemd, is in dit onderzoek gekozen voor een focus op Halderberge. Er zijn hiervoor verschillende redenen te noemen, die ik hier graag kort wil toelichten. De eerste reden is dat Halderberge aan de rand van de provincie Noord-Brabant ligt, in een landelijk gebied, waar de bevolking naar verwachting eerder zal krimpen en vergrijzen dan de meer stedelijke regio's. Een tweede reden is de aanwezigheid van arbeidsmigranten. Volgens de officiële gegevens huisvest Halderberge minstens zeshonderd geregistreerde arbeidsmigranten. De verhouding arbeidsmigrant per inwoner is hierdoor relatief hoog, wat zo nu en dan voor frictie zorgt. Een derde en laatste reden om voor Halderberge te kiezen, is de welwillendheid van de gemeente om aan dit onderzoek mee te werken. Ze zijn actief in de beleidsvorming op het gebied van arbeidsmigratie, en de resultaten van dit onderzoek kunnen dan ook goed van pas komen.

3.3 Onderzoeksmethode

Voor het kwantitatieve gedeelte van het onderzoek, is gebruik gemaakt van een enquête. Deze enquête is uitgezet onder de leden van het Digipanel van de gemeente Halderberge. De enquête bestaat uit een gestandaardiseerde vragenlijst, met vragen onderverdeeld in vijf thema's. Het eerste thema draait om de ervaringen en contactfrequentie tussen de lokale inwoners en arbeidsmigranten. Het tweede thema is percepties, waarbij is gekeken naar hoe inwoners arbeidsmigranten zien en op welke manier. Het derde thema richt zich op het draagvlak, namelijk het meten van de algehele houding van lokale inwoners ten opzichte van de aanwezigheid van migranten. Het vierde thema is integratie, hoe beoordelen en ervaren de lokale inwoners dit proces. Het vijfde en laatste thema is gewijd aan bevolkingskrimp. Naast deze thema's, zijn er ook een aantal andere structurele elementen aan de enquête toegevoegd, zoals een inleiding, het thema huisvesting, algemene vragen en demografische vragen.

Voor het kwalitatieve gedeelte van het onderzoek zijn interviews gehouden met vijf inwoners. Deze vijf inwoners zijn willekeurig geselecteerd uit een geanonimiseerde lijst met e-mailadressen. Voorafgaand aan de interviews is een vragenlijst opgesteld, met daarin vergelijkbare thema's en vragen als in de enquête.

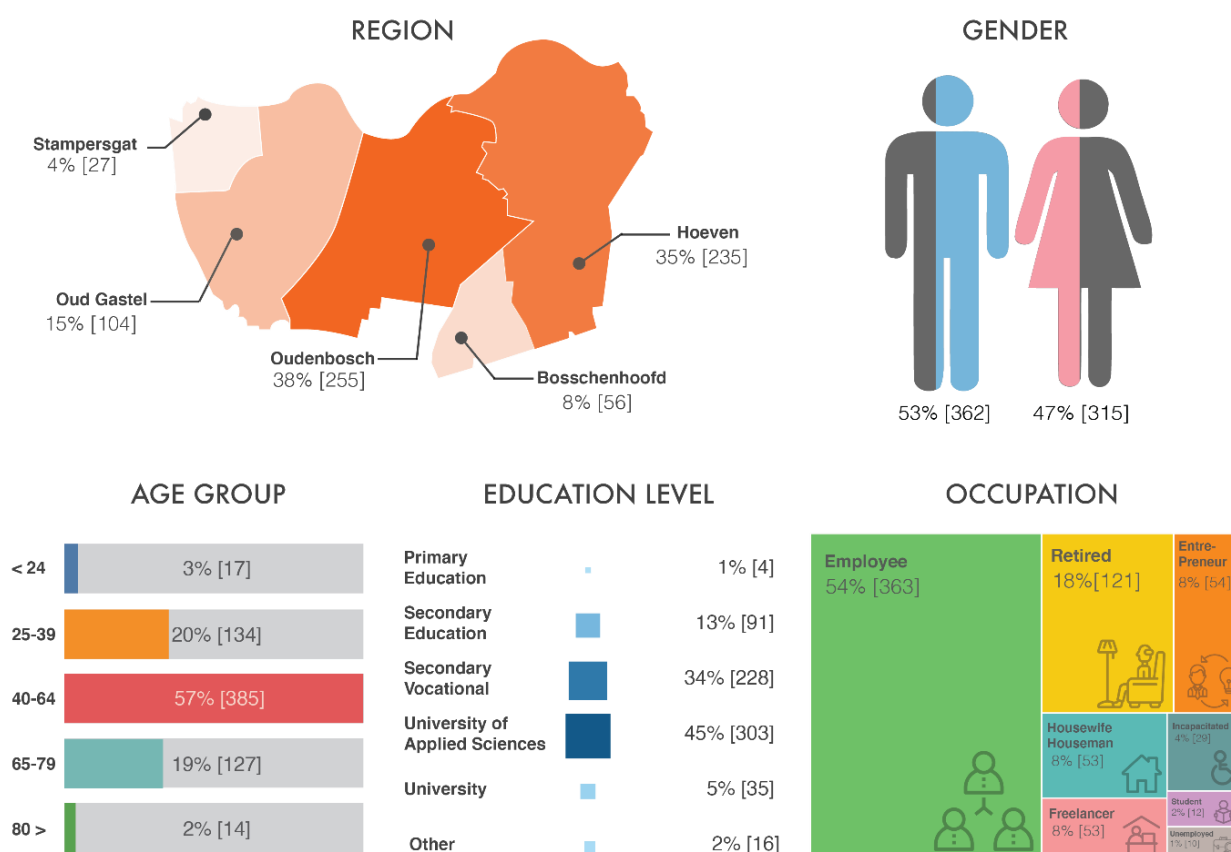
In het volgende hoofdstuk wordt de analyse van de kwantitatieve en kwalitatieve onderzoeksresultaten besproken.

4. Onderzoeksanalyse

In dit hoofdstuk worden de belangrijkste resultaten van data-analyse toegelicht. In de eerste paragraaf wordt daarbij ingegaan op de deelnemers van het onderzoek. In de tweede paragraaf worden de resultaten van deelvraag 1 en deelvraag 2 toegelicht. Vervolgens wordt in de derde paragraaf deelvraag 3 besproken en in de vierde paragraaf deelvraag 4.

4.1 Deelnemers onderzoek

In totaal hebben 677 personen deelgenomen aan de enquête. Onderstaand figuur laat de woonplaats, het geslacht, leeftijd, hoogst behaalde onderwijs diploma en beroep zien van deze deelnemers.

4.2 Veranderende leefomgeving door demografische veranderingen en arbeidsmigratie

In deze paragraaf worden de belangrijkste resultaten van deelvraag 1 en 2 toegelicht: ‘Wat kenmerkt de veranderende leefomgeving als gevolg van demografische veranderingen in Halderberge en de provinciale context van Noord-Brabant?’ & ‘Welke rol spelen Europese arbeidsmigranten in deze veranderende leefomgeving?’. Om deze vragen te beantwoorden is gebruik gemaakt van literatuuronderzoek.

Uit de resultaten is gebleken dat zowel Halderberge, als ook andere plattelandsgemeenschappen in Noord-Brabant, te maken zullen krijgen met een veranderende leefomgeving (transition of space). Deze veranderende leefomgeving wordt in de eerste plaats aangemoedigd door de voorspelde bevolkingskrimp en vergrijzing, welke naar verwachting een nieuwe economische en sociale realiteit zal veroorzaken. De nieuwe economische realiteit zal zich kenmerken door een toenemende spanning op de arbeidsmarkt, waar een afname van de beroepsbevolking in combinatie met een toename van het aantal openstaande vacatures een bedreiging zal vormen voor de continuïteit en groei van de (lokale) economie. De nieuwe sociale realiteit zal worden gekenmerkt door een druk op de lokale (sociale) voorzieningen en een snellere stijging van de leegstand in het ontroerend goed.

De bovengenoemde veranderende leefomgeving wordt ook aangemoedigd door arbeidsmigratie. Immigratie gaat namelijk gepaard met verschillende uitdagingen. Een van die uitdagingen is het gebrek aan voldoende, veilige huisvesting voor arbeidsmigranten, waardoor het potentieel aan illegale huisvesting toeneemt. Een andere uitdaging is het ontbreken van een eenduidig beleid op het gebied van registratie en integratie. Deze factoren dragen negatief bij aan het draagvlak voor arbeidsmigranten onder de lokale inwoners. Een evaluatie van het huidig beleid rondom arbeidsmigratie en een eventuele verbetering daarvan, is daarom nodig. Niet alleen voor het verhogen van het draagvlak onder inwoners, maar ook het vergroten van de kans dat arbeidsmigranten in de toekomst wellicht een bijdrage kunnen leveren bij het reduceren van de gevolgen van de eerdergenoemde bevolkingskrimp en vergrijzing.

4.3 De aanwezigheid van arbeidsmigranten in de landelijke gemeenschap

In deze paragraaf worden de belangrijkste resultaten van deelvraag 3 toegelicht: ‘Wat is de houding van de inwoners van Halderberge ten opzichte van de aanwezigheid van Europese arbeidsmigranten in de gemeente en hoe beïnvloeden factoren zoals contactfrequentie, perceptie, draagvlak, integratie en huisvesting deze houding?’. Bij het beantwoorden van deze vraag is gebruik gemaakt van de kwantitatieve en kwalitatieve data-analyse.

Uit deze analyse kwam sterk naar voren dat het merendeel van de inwoners voornamelijk onpersoonlijk en indirect contact heeft met arbeidsmigranten. Volgens de inwoners is dit het gevolg van de taalbarrières en het feit dat de arbeidsmigranten erg op zichzelf zijn. Omgekeerd gaf slechts een kleine minderheid van de inwoners aan persoonlijk en direct contact te hebben met arbeidsmigranten. Deze inwoners - met een relatief hoge mate van persoonlijk contact met arbeidsmigranten - hebben een positievere houding ten opzichte van hun aanwezigheid.

Ondanks dat meer direct en persoonlijk contact tussen bewoner en arbeidsmigrant leidt tot een positievere houding, worden deze intensieve interacties slechts door een kleine minderheid nagestreefd en daarom blijven (negatieve) vooroordelen overheersen in de algemene perceptie van de deelnemers. Migranten worden daarbij vooral gezien als laaggeschoold en niet bereid om te integreren of zich aan te passen aan de Nederlandse cultuur en gewoonten. Wel opvallend is dat de resultaten een tweezijdige perceptie laten zien. Enerzijds maakt een deel van de inwoners zich zorgen dat arbeidsmigranten Brabantse werknemers verdringen op de arbeidsmarkt en de lonen van laaggeschoolde banen structureel onder druk zetten. Aan de andere kant bestempeld een meerderheid arbeidsmigranten als harde werkers en gelooft een merendeel dat ze ervoor zorgen dat sommige sectoren (bijv. de tuinbouw, logistiek) economisch overleven.

Deze tweezijdige perceptie, als ook de negatieve vooroordelen, gaan gepaard met een gebrek aan draagvlak voor arbeidsmigranten onder de inwoners. Uit onderzoek is gebleken dat een van de belangrijkste redenen voor dit gebrek te maken heeft met huisvesting. Allereerst gaat huisvesting van arbeidsmigranten vaak gepaard met ervaringen van overlast. Gevoelens van onveiligheid, criminaliteit en alcohol & drugsmisbruik zijn ook een veelgehoorde klacht. Ten tweede zorgt de toch al krappe huizemarkt waarin het steeds moeilijker wordt om (starters) woningen te vinden, voor extra frictie. Deze frictie ontstaat wanneer huizen waar veel vraag naar is, verhuurd worden aan een groot aantal arbeidsmigranten, evenals het tolereren van illegale huisvestingsoplossingen, zoals de permanente bewoning van vakantieparken door arbeidsmigranten.

Een ander belangrijk element dat in dit onderzoek vaak naar voren kwam, is het gebrek aan integratie onder arbeidsmigranten. Een meerderheid van de inwoners geeft aan dat hier meer aandacht aan moet worden besteed. Arbeidsmigranten zijn daar volgens het merendeel zelf verantwoordelijk voor, maar in sommige gevallen ook de werkgever en de gemeente.

Al de hierboven genoemde elementen vertalen zich in een algeheel gevoel van bezorgdheid onder de inwoners [meer dan de helft] wat betreft de komst van arbeidsmigranten.

4.4 De voorspelde demografische veranderingen in de gemeenschap

In deze paragraaf worden de resultaten van deelvraag 4 genoemd: 'Hoe denken de lokale inwoners over de demografische veranderingen en zien zij een toekomstige rol voor arbeidsmigranten weggelegd bij het reduceren van de gevolgen van bevolkingskrimp?'. Bij het beantwoorden van deze laatste deelvraag, werd opnieuw gebruik gemaakt van de data uit de enquête en interviews.

Hieruit bleek dat een meerderheid van de inwoners zich geen zorgen maakt over de bevolkingskrimp en vergrijzing in Halderberge. En als er al zorgen zijn, dan richten deze zich met name op de tekorten op de arbeidsmarkt, en niet op de afname van (sociale) voorzieningen. Daarnaast kwam duidelijk naar voren dat de meerderheid van de inwoners geen rol ziet weggelegd voor arbeidsmigranten bij het reduceren van de gevolgen van bevolkingskrimp en vergrijzing, en het revitaliseren van de gemeente. De belangrijkste reden hiervoor is het overheersende beeld dat arbeidsmigranten hier slechts tijdelijk zijn. Daarnaast werd ook aangegeven dat de arbeidsmigrant er uiteindelijk ook zelf moet achterstaan om zich te binden aan een bepaalde locatie en deel te nemen aan het sociale leven daar.

5. Conclusie & aanbevelingen

In dit hoofdstuk wordt antwoord gegeven op de hoofdvraag: 'Wat kenmerkt de veranderende leefomgeving (transition space) van Halderberge, welke ontstaat door demografische veranderingen en arbeidsmigratie, en wat is de houding van de lokale inwoners ten opzichte van deze twee concepten en hun implicaties voor de gemeenschap?'. Daarnaast worden er in dit hoofdstuk een aantal aanbevelingen gegeven voor verder onderzoek, en een aantal aanbevelingen gedaan voor beleidsmakers.

5.1 Conclusie

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van literatuuronderzoek, en kwantitatieve en kwalitatieve data-analyse. Uit deze analyse is gebleken dat de gemeente Halderberge aan de voet ligt van een demografische transitie. Deze transitie heeft als mogelijk gevolg het ontstaan van arbeidstekorten, een afname van (sociale) voorzieningen en een verwachte toename van de leegstand, resulterend in een vermindering van de kwaliteit van de leefomgeving. Tegelijkertijd wordt Halderberge geconfronteerd met een grote toestroom arbeidsmigranten. Deze toestroom roept zorgen op over maatschappelijke problemen zoals overlast, gebrek aan integratie, de inadequate en gebrekkige huisvesting, en het ontbreken van overzicht in exacte migrantenaantallen.

Dit onderzoek heeft aangetoond dat de heersende opvatting onder de lokale inwoners ten aanzien van demografische veranderingen een gebrek aan bezorgdheid is. Als het om arbeidsmigranten gaat daarentegen, is de heersende opvatting er een van bezorgdheid richting de negatieve impact van arbeidsmigranten op de gemeenschap. Het komt daarom ook niet als een verrassing dat de lokale inwoners over het algemeen geen rol zien weggelegd voor migranten om in de toekomst een bijdrage te leveren bij het reduceren van de gevolgen van bevolkingskrimp en vergrijzing. Ze zien arbeidsmigranten niet als kans voor het behoud van sociale voorzieningen te zien, noch als onderdeel van de toekomstige gemeenschap.

Samenvattend laten de resultaten van dit onderzoek zien dat de komst van arbeidsmigranten uit andere Europese lidstaten, en hun implicaties voor de landelijke gemeenschap Halderberge, meer zorgen oproept dan de voorspelde bevolkingskrimp en de gevolgen daarvan voor de arbeidsmarkt en de leefomgeving. De drijfveren achter deze zorgen komen voort uit een gebrek aan persoonlijke interacties tussen migranten en inwoners, een tweezijdige perceptie met betrekking tot de toegevoegde waarde van migranten, en een gebrek aan draagvlak, met name veroorzaakt door huisvestingsvraagstukken, overlast en het gebrek aan integratie van deze nieuwkomers.

5.2 Aanbevelingen

In de deze paragraaf worden er een aantal aanbevelingen gedaan voor verder onderzoek, als wel aanbevelingen voor beleidsmakers, welke kunnen helpen bij het evalueren of verbeteren van het huidige beleid.

Aanbevelingen voor verder onderzoek

Voor verder onderzoek zijn er een aantal aanbevelingen te noemen. De eerste aanbeveling is het onderzoeken van een tweede of zelfs meerdere casestudies. Wanneer er bij het herhalen van dit onderzoek op een andere locatie in Noord-Brabant dezelfde resultaten worden gevonden, biedt dit mogelijkheden om uitspraken en conclusies te generaliseren.

De tweede aanbeveling is om een soortgelijk onderzoek uit te voeren, maar dan onder de arbeidsmigranten zelf in plaats van de lokale inwoners. Dit zal inzichten geven in hoe arbeidsmigranten denken over hun integratie, wie er volgens hen verantwoordelijk voor is en over hoe de problematiek die er speelt het beste zou kunnen worden aangepakt. Daarnaast zal deze focus inzichten geven in welke mate arbeidsmigranten zichzelf een rol zouden willen toekennen in het revitaliseren van krimpgemeentes. Zijn zij bereid om deel te nemen aan het sociale leven in de gemeenschap en gebruik te maken van de lokale voorzieningen. Verder kan het vergelijken van de uitkomsten van een onderzoek onder zowel inwoners als onder arbeidsmigranten leiden tot een beter begrip. En een wederzijds begrip kan ook weer leiden tot verdere beleidsverbeteringen.

De derde en laatste aanbeveling voor verder onderzoek is het uitvoeren van een vergelijkend onderzoek, maar dan onder ‘normale’ omstandigheden in plaats van ten tijde van een pandemie. Dit zal meer inzichten geven in hoeverre deze corona crisis de houding van inwoners ten opzichte van arbeidsmigranten heeft beïnvloed.

Aanbevelingen voor beleidsmakers

Voor beleidsmakers zijn er ook een aantal aanbevelingen te noemen. Voor een succesvolle inzet van arbeidsmigranten op de lange termijn, moeten een aantal elementen in overweging worden genomen. Een van die elementen is huisvesting. Adequate huisvesting, voor zowel arbeidsmigranten als ook de lokale inwoners is van groot belang. Daarbij liggen er kansen bij de herbestemming voor leegstaand vastgoed. Daarnaast moeten nieuwe huisvestingsprojecten inclusief zijn. Inclusief wonen houdt in het streven naar een mix van doelgroepen op één locatie. Dit voorkomt segregatie en de nadelige gevolgen daarvan, en kan de sociale cohesie, draagvlak, betrokkenheid en integratie bevorderen. Deze laatste factor, integratie, kent echter vele facetten en vereist de bereidheid van alle partijen in de samenleving, van de overheid tot het individu zelf, of dat nu de lokale inwoner is of de arbeidsmigrant.

Een ander element is de dringende behoefte aan het optimaliseren van de registratie van arbeidsmigranten. Met een beter inzicht in exacte aantallen en een beter inzicht in de woonplaats en woonomstandigheden van ieder individu, kunnen er meer gerichte inspanningen worden gedaan om migranten te integreren. Of het nu gaat om uitgebreide taalcursussen, interculturele evenementen, adequate hulplijnen om de harmonie binnen de gemeenschap te versterken. Al deze

inspanningen zorgen voor het verkleinen van de kloof tussen migrant en inwoner. Inwoners zien de arbeidsmigrant dan niet meer als 'die ander', maar als die van een 'gelijkgestemd individu'.

Met in achtneming van de bovengenoemde elementen, zou een succesvolle inzet van arbeidsmigranten een rol kunnen spelen bij het beperken van de negatieve gevolgen van bevolkingskrimp en vergrijzing. Dit is echter nog verre van bewezen en hangt af van vele factoren. Het is daarom van groot belang om ook naar andere oplossingen te kijken. Bijvoorbeeld het motiveren van ondernemers om te investeren in automatisering en technologie. Daarnaast is het ook belangrijk om te kijken naar mogelijkheden om de kloof tussen de vraag naar arbeidskrachten met een bepaald opleidingsniveau en het aanbod daarvan te verkleinen. Ook is het van belang om te kijken naar de mogelijkheden voor het samenvoegen van bepaalde sociale voorzieningen zodat deze kunnen blijven voortbestaan.